

KÖNYVISMERTETÉS - BOOK REVIEW

Eszter Bánffy – Judit P. Barna (Hrsg.): „*Trans Lacum Pelsonem*”: *Prähistorische Forschungen in Südwestungarn (5500–500 vor Chr.) (Prehistoric Research in South-Western Hungary (5500–500 BC). Castellum Pannonicum Pelsonense, Band 7. Archäologischen Institut des Geisteswissenschaftlichen Forschungszentrums der Ungarischen Akademie der Wissenschaften – Leibniz Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa (GWZO) – Balatoni-Museum (Keszthely) – der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts – Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf. 2019, 430 oldal*

A Castellum Pannonicum Pelsonense (CPP) sorozatot 2010-ben azzal a céllal alapították, hogy Keszthely-Fenekpuszta római erődítésének régészeti kutatási eredményeit ebben tegyék közzé. A sorozat későbbi kötetei azonban a Keszthely körüli Kis-Balaton tágabb régiójának pre- és proto-históriájába, sőt a középkori régészet problémaköreibe is betekintést nyújtottak. A helyi régészeti lelőhelyek változatossága, s a leletek gazdagsága indokolta azt is, hogy egy újabb kötetben a Kis-Balaton környékének a neolitikumtól a vaskorig felölelő friss feltárási eredményeit foglalják egységbe. Ebben az erőfeszítésben szerencsésen találkozott a sorozatot alapító Heinrich-Tamáská Orsolya, valamint a jelen kötetet gondozó Bánffy Eszter és P. Barna Judit tudományos munkája. A személyes együttműködés mögött ugyanakkor két német és két magyar tudományos műhely intézményes összefogása húzódik meg.

A bemutatás tárgyát képező jelen publikáció, CPP 7. kötet első borítóján megjelenő neolitikus körárokcal Gétye-Gyomgyáló-lejtősről, illetve a hátsó borítón a Keszthely-Fenekpusztai erőd déli kapujának rekonstrukciójával képileg is kijelöli azt az időintervallumot, amelyet a 13 régészeti „esettanulmány” leképez.

A kötet bevezető része röviden bemutatja azokat a nagy régészeti programokat, úgymint az 1979-től induló, s a Kis-Balaton területét érintő megelőző régészeti munkálatokat, aztán az 1986 és 1993 közötti Hahóti, s az 1995 és 2002 közötti Kerka-vidéki kutatásokat. Mindezeket túl az M7 autópálya dél-balatoni szakaszán 1992-től 2002-ig megvalósított mentő feltárások szinte az egész Dunántúlról nyújtottak a neolitikum időszakától a középkor végéig teljes kulturális met-

szetet. Többek között ezek a nagy területet érintő régészeti programok azok, amelyekből e tanulmánykötet egy-egy tematikus egysége származtatható, s ráadásul a szerzők jelentős része személyesen is részt vett az említett egykori terepmunkálatokban.

1. A CPP 7. tanulmányegyüttesének első tartalmi egységét Oross Krisztián, Simmer Livia és Straub Péter szerzők jegyzik, s munkájuk alapvetően a Keszthely-Lendl Adolf úti vonaldíszes kerámia településével foglalkozik. E középső neolitikus lelőhely jelentősége abban jelölhető meg, hogy a 2010 és 2012 közötti feltárások nyomán e helyszínről 16, illetve 18 felszínre épített, oszlopos szerkezetű lakóépület maradványa vált ismertté. Nagyban Oross Krisztián 2013-as összegző munkájának köszönhető, hogy a Dunántúlról 50 vonaldíszes kerámiához tartozó lelőhelyet azonosított, ahol összeségében 300 felszíni házról állt rendelkezésre akkori adat. Mára ez a szám bizonyosan jelentősen megnövekedett. A felszíni hosszú házak „felfedezésének” egyébként az a jelentősége, hogy nem is olyan rég, 1982-ben még a vonaldíszes kerámia korai szakaszának, jellemzően félig földbe mélyített háztípusáról értekezett Makkay János a Dunántúlra és az Alföldre vonatkozóan, alapvetően Bicskére, Gyoma 107-re és Szarvas 102-re hivatkozva.

A keszthelyi település régészeti bemutatása széles körű szempontrendszer figyelembevételével, a legapróbb részletekben is elmerülve valósult meg. Ez az aprólékosság eredményezte azt, hogy ez a rész, a maga 63 nyomtatott oldal terjedelmével, valójában egy önálló kismonográfiának is felfogható. Az olvasó kíváncsiságát igen felcsigázza az a 12 oldal bevezető kutatástörté-

net, ami Európa és a Dunántúl vonaldíszes kerámiajának vizsgálatait Rómer Flóris első vonatkozó leletközlésétől (1865) a mai helyzetig kíséri végig. Az olvasó ezek után valóban tudományosan felvértezve jut el magának a Keszthely-Lendl Adolf úti lelőhely kutatásának részleteihez. Igazán látványosak a feltárt oszlopházak maradványaira alapozott színes alaprajzi rekonstrukciók, s különösen a 15. ház 3D-modellje. A település temetkezéseinek, kerámiajának körütekintő elemzése után a szerzők ismét visszatértek a településen belüli házak egykori térbeli elrendezésére, s itt a 18 ház 3 sort alkotó rendszerét rekonstruálták, alátámasztva így Oliver Rück új alapelveken nyugvó térrendező koncepcióját a közép-európai vonaldíszes kerámia településeire vonatkozóan. A tárgyalt keszthelyi középső neolitikus település használati idejére nézve a Kr. e. 5300/5250 és Kr. e. 4900 közé eső intervallum igen meggyőző eredményként fogadható el.

2. A kötet következő tematikus egysége P. Barna Judit és további 11 szerző munkája, ami a Gétye határában felfedezett késő neolitikus körárok létesítmény eddigi interdiszciplináris kutatásait foglalja össze. A geofizikai felmérések, a mintavető fúrások és a tesztszondák együttes eredményei rendkívül meggyőzően illusztrálják az ilyen jellegű régészeti programok hasznosságát és szélesebb körű jövőbeli alkalmazhatóságát. A terepi munka eredményeként azonosított, négy bejáratral rendelkező „rondella”, a V keresztmetszetű árkával a dunántúli lengyeli kultúra eddig ismert jellemző monumentális közösségi építménytípusához sorolható. A formai és kulturális párhuzamok nagyrészt Közép-Európa felé vezetnek, s ennek részletes régészeti érveit, P. Barna Judit és Pásztor Emília együtt és külön-külön is többször összefoglalta. Új momentumként merült fel a Dráván túli, horvátországi árokrendszerrel való esetleges kapcsolat kérdése. Sajnálatos, hogy a gétyei lelőhelyről nincs AMS dátum, így azt csak a kerámiaanyag stíláriai sajátosságai alapján lehet a klasszikus lengyeli időszakhoz kötni, valamikor tehát a Kr. e. 4800 és 4500 körüli időhatárok közé.

3. Keszthely-Fenekpuszta-Halászlét lelőhelyének 2013-as feltárásán 6000 m² területen több mint 200 régészeti jelenség került elő. T. Bíró Katalin ebből az ásatásból a Lengyel II és Lengyel III fázishoz tartozó objektumok pattintott és csiszolt kőeszköz anyagát válogatta ki, s tanulmányát ennek a kontextusból kiemelt forráscsoportnak szentelte. A kőeszközök stratigráfiai egységek szerinti típus- és nyersanyag megoszlása

ugyan világosan nyomon követhető a táblázatokban, de az, hogy a régészeti jelenségek, stratigráfiai egységek hogyan helyezkednek el a több mint félhektáros területen belül, arról nincs információ. Nyilvánvaló, hogy ez a körülmény sok bizonytalanságot hagy a végső következtetéseket illetően. Minderre a szerző is felhívja a figyelmet, amikor így fogalmaz: „*The differences in the main type group categories indicate functional differences between parts of the settlement. Hopefully, these data will contribute the final interpretation of the Keszthely-Fenekpuszta-Halászlét site.*”

4. P. Barna Judit, Serlegi Gábor, Fullár Zoltán és Bánffy Eszter Balatonmagyaród-Hídvégpuszta, Déli rév lelőhelyén 1981 és 1989 között folytatott feltárás gazdag eredményeit foglalta össze, újra áttekintve a korábbi részpublicációk információit is. A település legjelentősebb objektumaként az a paliszádsorral kísért kettős körárokrendszer emelhető ki, amelynek megmaradt déli részén 4 megszakítás (bejárat) látható. Nyilvánvaló így, hogy az északi, hiányzó részen további hasonló elemek lehettek. Ebben a formai megjelenésben tehát a körárok típusa némiképp eltér a klasszikus lengyeli rondellaváltozatoktól. További érdekesség egy árokrendszeren kívül és egy azon belül elhelyezkedő oszlopos ház maradványa is. A 16 képes tábla jó áttekintést nyújt a lengyeli és a balatoni típusú kerámiaanyagról, amelyek típusaikban jól elkülönülnek. A különböző objektumokból származó leletegyüttesek egyértelmű időbeliségéhez nagyon hiányoznak itt is a biztos támpontot nyújtó AMS adatok. Ennek hiányában csupán a címben is jelzett Kr. e. 5. évezred közepét fogadhatjuk el az árokrendszer, s egészében a Lengyel IIIa település datálására.

5. Szécsényi-Nagy Anna, P. Barna Judit, Alexander Mörseburg, Korina Knipper, Bánffy Eszter és Kurt W. Alt Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyháza lelőhelyéről két rendkívül különleges objektum, közel 20 egyénhez tartozó csontmaradványának komplex vizsgálati eredményeit foglalták össze tanulmányukban. A 2000-ben feltárt 2 leletegyüttes, több más régészeti jelenséggel együtt, egyértelműen köthető a Balaton-Lasinja kultúrához. A munka első része az említett 2 gödör régészeti kontextusát és leletaszociációit mutatja be igen nagy alapossággal. Ezt követi a két régészeti jelenségben talált antropológiai maradványok bioarcheológiai elemzése. A korábbi, Zoffmann Zsuzsanna féle klasszikus antropológiai eredményeken messze túlmutató DNS és stabil izotóp vizsgálatok azt sugallják, hogy a két objektum a rézkori közösségi rítusok

környezetéhez tartozott, s ezen belül is másodlagos temetkezések helyszínéül szolgált. E komoly vizsgálati eredmények mellett ismételten bizonyos hiányérzet támadhat az olvasóban azzal kapcsolatban, hogy e fontos forráscsoportra, illetve az általuk képviselt események időbeliségére vonatkozó radiokarbon adatok hiányoznak.

6. A következőkben M. Virág Zsuzsanna tanulmánya a Dunántúl rézkori fémművességének újabb kutatási adatait tekinti át. A valóságos újdonság ebben a munkában az, hogy a Balaton-Lasinja kultúra Zalavár-Basasziget településéről korábban többször publikált három réztárgya került most a fizikai vizsgálatok fókuszpontjába. Az analitikai eredmények alátámasztják azt a korábbi régészeti álláspontot, hogy e tárgyak alapvetően a közép-európai rézkor fémművességi provinciájához tartozhattak. A lelőköri körülmények alapján Virág Zsuzsanna e kulcsfontosságú leletek együttesét, s azon belül is az úgynevezett Csáford-Stollhof-típusú arany és réz változatú korongjainak idejét a Kr. e. 4000–3900-ra helyezte időben. Az összegzés második tematikus egysége a badeni kultúra Sármellék-Égenföldről előkerült rézlemezével és törével foglalkozik, s ez alapot ad a szerzőnek arra is, hogy az egész Kárpát-medence késő rézkori metallurgiájának problematikáját egészében felvázolja.

7. Egy újabb tematikus egységben Bondár Mária munkája a Kis-Balaton és Keszthely környékének késő rézkori régészeti emlékeiről nyújt áttekintést. A Baden-komplexum hagyatékait elsősorban kilenc lelőhely sírjainak összefüggésében látja megtestesülni. Vörs-Majorsági épületek és Sármellék-Égenföld temetkezéseinek réztárgyai és azok analitikai eredményei számára is alkalmas adtak arra, hogy a késő rézkor fémművességéről néhány újabb adatot ismertessen. Noha a két lelőhely rezei térben igen közeli előfordulást jeleznek, mégis a vizsgálatok alapján a nyersanyaguk bizonyosan más forrásból származhatott.

8. Kiss Viktória rövid tanulmánya a bronzkori antropomorf és zoomorf ábrázolások magyarországi problematikájának összegzésére vállalkozott egy magángyűjteményből származó példányok kapcsán, s vizsgálatainak körével messze túllépte a kötet dunántúli térbeli kereteit. Mindjárt a bevezetőben világosan megfogalmazza azt a módszertani nehézséget is, hogy az emberi test mint metafora, számos absztrakt dolog szimbolikus referenciája lehetett, amely közösségről kö-

zösségre változó viszonyrendszert hozhatott létre a jelzett dolog, a jel és a jelentést illetően. Pontosan ez az egyik ok, ami miatt nem lehet egy nagy területre általánosítható értelmezést valószínűsíteni az őskori antropomorf és zoomorf agyagfigurákkal és edényekkel kapcsolatban. Anélkül, hogy a részletekbe most belemertül-nénk, csak megismételni lehet azt a Kiss Viktória által is kiemelt tény, hogy míg a Kárpát-medence keleti felében a figurális plasztikák főként telepeken kerülnek elő, addig nyugatra gyakran fordulnak elő a sírokban is a bronzkor középső és kései időszakában. Mindez az értelmezés kontextusfüggő sajátosságára, a szintaxis különbözőségére nézve is fontos körülmény. Érdekes, hogy a délkelet-európai neolitikum és rézkor időszakának hasonló forrásanyagával és általában a szimbolikus kommunikációs rendszerével összefüggésben a forma, tartalom és kontextus kombinált jellegzetességeinek analitikai módszerét (*Merkmalanalyse – contextual attribute analysis*) már jó régen kidolgozta Peter Biehl és Douglas Bailey a bulgáriai figurális együttesekre alkalmazva. Érdeemes volna talán ezt a módszert tesztelni a bronzkori forrásanyagokon is, hátha a „ritual device” általánosnak tűnő végkövetkeztetést meghaladva, konkrétabb értelmezést érhetnénk el általa.

9. Ilon Gábor munkája illeszkedik a szerző utóbbi években megjelent összefoglaló tanulmányainak a sorába. A nyugat-dunántúli késő bronzkor egyik meghatározó anyagi kultúrájának – a halomsíros kultúrának – az átfogó elemzéséhez Ménfőcsanak-Széles-földek több hektáros lelőhelyének leletanyagát használta fel. A tanulmány egyszerre kutatástörténeti összefoglalás, a halomsíros anyagi kultúra fejlődését leíró elemzés és lelőhelyeket érintő, részletes leletismertetés. Értéke elsősorban a körültekintő leletfeldolgozásban rejlik, mert a szerző az egyetlen, aki a térség késő bronzkori leletgyűjtései közül kutathatóvá, hivatkozhatóvá teszi a lelőhelyeket azzal, hogy a teljes leletanyagot publikálja. A kiemelkedő jelentőségű darabokat ugyanúgy, mint a jelentéktelennek tűnő töredékeket. Ugyanakkor szót kell ejteni arról a – szerzőnél több tanulmányban is visszatérő – hibáról, mely a radiokarbon adatok felhasználása körül jelentkezik. Az összefoglaló ábrán keverednek a 25–30 évvel ezelőtti mérések a legújabb ménfőcsanaki adatokkal. A teljes adatsor a dátumok szerint rendeződik, de keverednek benne a konvencionális és az AMS adatok, továbbá csak a korábbi közlésekből lehet tudni, hogy a minták között vegyesen szerepelnek állati és emberi csontok, illetve szenült fama-

radványok. A szerző az ezekből az abszolút dátumokból kapott mércére épít fel egy tipokronológiai rendszert, azt a hamis képet sugallva, hogy magas esetszámú mérési sorozatokkal tudja tisztázni a dunántúli halomsíros kultúra belső időrendjét. Valójában erre csak akkor lesz lehetősége, ha folytatja az anyagközlések és természettudományos vizsgálatok terén tapasztalt, előremutató munkáját.

10. Müller Róbert népvándorlás koros régészként több késő bronzkori bronzlelet közlésével büszkélkedhet, mint a legtöbb késő bronzkorral foglalkozó kollégája. A Vár völgy-Szebike-tetőn talált depólelet feldolgozása is példaértékű, illeszkedik a szerző többi, hasonló témájú tanulmányának sorába. A kincslelet mind a 172 tárgyról ugyanazzal az alaposítással készült a leírás és az illusztráció is. A keltezésen túlmutató, a deponálási szokásokkal kapcsolatos elméletekre reflektáló interpretáció nincs a tanulmányban, de a más korszakra szakosodott kutató nem is ezt tűzte ki célul kézírata elkészítésekor. Ugyanakkor előremutató, hogy a depó karakteres tárgyai az anyagösszetételre vonatkozó vizsgálaton is átestek, és ennek eredményei részletesen, elemzéssel ellátva kerültek be a leletközlésbe. Müller Róbert cikke jó példa arra, hogy hogyan kell más korszakos kutatóként közzétenni és nívósan elemezni egy őskori, összetett leletegyüttest. Egyúttal megteremtve a lehetőséget a bronzkoros kutatóknak arra, hogy pontosabb meghatározásokat rendeljenek egy-egy olyan töredékhez, melyet a szerző csak gyűjtőnévvel határozott meg és írt le.

11. A késő bronzkori deponált bronztárgyak feldolgozásában Tarbay J. Gábor saját eljárásmodot dolgozott ki, és e tanulmányban is érezhető, hogy mindezt rutinszerűen alkalmazza a késő bronzkori kúpos korongokon. Cikke – a tárgyalta tárgytípusra vonatkozóan – egy széles gyűjtésen és jól ismert szakirodalmon alapuló adatbázis, jó forrásanyag a korszakkal foglalkozó kutatóknak. A makrofelvételekkel támogatott készítési és használati nyomelemzés egy olyan plusz tartalmat ad tanulmányának, mely mára a szerző „védjegyévé” vált. A részletes adatbázist és az alapos tárgyelemzést egy visszafogott interpretációs rész követi, mely jelzi, hogy a nagy adatmennyiség ellenére sem felejt el a szerző, hogy a leletkontextus nélküli tárgyak használatára vonatkozó kérdésekre csak igen nagy körültekintéssel lehet válaszokat megfogalmazni. Ugyanakkor a feldolgozás és a közlés minősége jó információs bázist fog nyújtani a korai urna-

mezős időszak kapcsolatrendszerének kutatásához.

12. Tarbay J. Gábor Havasi Bálinttal közösen jegyzett tanulmánya egy ritka és szokatlan bronzkincset dolgoz fel Szentgyörgyvár határából, Felsőmánd B lelőhelyről. Ritka, mert ásatáson került elő, pontosan ezért jól is dokumentált és egyértelműen ismert minden tárgy pozíciója. Ugyanakkor ez a leletegyüttes szokatlan is, mert bronzedények, ékszerek és kocsialkatrészek, kocsidíszek alkotják, s így nehezen sorolható a korszak fő deponálási formái közé. Az egyes tárgytípusok elterjedésének, keltezésének, illetve készítési és használati nyomainak elemzése az előzőekben már említett „Tarbay-módszerrel” és alaposítással jelenik meg a tanulmányban. Látható, hogy ez a leletegyüttes, a primer anyagi információforrás kereteit meghaladva, lehetőséget ad a készítés, a tárgyhasználat és az elrejtés társadalmi hátterének modellezésére is – és ezzel élt is a szerzőpáros. A „készítés – használat – elrejtés” hármásának elemzésével fel tudták vázolni a térség késő bronzkori elitjének kapcsolatrendszerét, reprezentációs szokásait. Ritkán kerül az elemzés fókuszába *in situ* leletegyüttes, éppen ezért a hiteles dokumentációk nélkül „könnyebb” interpretációk végeláthatatlan variációit megalkotni. A felsőmándi leletegyüttesnél a szerzők mozgásterét lehatárolta a hiteles lelőköri körülmény. Mégis előremutató az a munkafolyamat, ahogy a kincs egyes tárgyainak készítési technológiájából, funkcionális és társadalmi szerepéből, továbbá a használatból történő kivonásuk módjából nyert adatok segítségével felépült a legvalóságosabb deponálási modell.

13. Horváth László sajnos nem élhette meg tanulmánya 2019-es megjelenését, 2015. július 23-án, még a CPP 7. kötet technikai előmunkálatai idején elhunyt. Munkája, amely a CPP 7. kötet utolsó tematikus része, egy Keszthely-Fenekpusztán előkerült késő La Tène urnasír közlését és a benne található mellékletek részletes elemzését valósította meg. Ehhez csatlakozva igyekezett térben körülhatárolni a késő kelta időszakhoz tartozó települési egységeket Fenékpusztán. A késő kelta telep és temető határozott időbeli kereteit, datáló értékű leletek hiányában, nem tudhatta pontosan meghatározni. Közvetett párhuzamok alapján mégis ezt az időszakot a Kr. e. 1. évszázad második felére, a La Tène D2 fázisára helyezte.

Úgy gondoljuk, hogy az előzőekben áttekintett és talán kicsit hosszasan értékelt régészeti tanulmánygyűjtemény, azaz a *Castellum Panno-*

nicum Pelsonense sorozat 7. kötete sikeres tudományos missziót valósított meg, mert a szerkesztők szándékát beteljesítve reprezentatív képet tud adni a Dunántúl, s azon belül is Keszthely környékének korai történetéről. Az értékelés és bemutatás összegzéseként meg kell állapítanunk, hogy az egyes korszakok esettanulmányai ebben a szintézisben magasabb minőségi szintet értek el, és a jól szerkesztett, gazdag illusztrációs anyag látványos élménnyé teszi a kötet tanulmányozá-

sát. Ezek után minden technikai, szakmai közreműködőnek csak gratulálni lehet e közös munka sikeréhez, s ugyanakkor további erőt kívánni az elkezdett tudományos program, a sorozat elkezdett folytatásához.

RACZKY PÁL
raczky.pal@gmail.com
VÁCZI GÁBOR
vaczigabor@gmail.com